

Salahova Aminə Elnur qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasının

“Beynəlxalq hüquq” ixtisaslaşması üzrə II kurs magistrantı

E-mail: salahova.amina.02@gmail.com

UOT 341.225

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.043.2026.555>

BEYNƏLXALQ DƏNİZ HÜQUQUNUN FORMALAŞMASI VƏ TƏKAMÜL MƏRHƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: dəniz, hüquq, beynəlxalq, formalaşma, dinamika.

Ключевые слова: море, право, международный, формирование, динамика.

Keywords: sea, law, international, formation, dynamics.

GİRİŞ

Beynəlxalq dəniz hüququ dövlətlərin dünya okeanı və dəniz məkanlarından istifadə qaydalarını, onların hüquq və öhdəliklərini müəyyən edən beynəlxalq hüququn mühüm sahəsidir. Tarixi inkişaf prosesində dənizlər ticarət, nəqliyyat, hərbi-strateji fəaliyyət və resurslardan istifadə baxımından mühüm rol oynamışdır. Bu səbəbdən dəniz məkanının hüquqi tənzimlənməsi beynəlxalq münasibətlərin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Beynəlxalq dəniz hüququnun ilkin əsasları qədim sivilizasiyalar dövründə formalaşmağa başlamışdır. Xüsusilə Aralıq dənizi hövzəsində aparılan dəniz ticarəti nəticəsində yazılmamış adət hüququ normaları meydana çıxmışdır. Sonrakı mərhələdə Roma hüququnda “mare liberum” (açıq dəniz azadlığı) prinsipi formalaşaraq dənizlərin ümumi istifadəsi ideyasını irəli sürmüşdür. Bu prinsip daha sonra XVII əsrdə

holland hüquqşünası Hüqo Qrotsi (Hugo Grotius) tərəfindən elmi şəkildə əsaslandırılmış və dənizlərin bütün dövlətlər üçün açıq olması fikri beynəlxalq hüquq doktrinasında geniş yayılmışdır.

XVIII–XIX əsrlərdə dövlətlərin dəniz üzərində suverenlik iddiaları və sahilyanı təhlükəsizlik məsələləri “ərazi suları” anlayışının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu dövrdə üç mil prinsipi geniş tətbiq olunmuşdur. XX əsrdə isə texnologiyanın inkişafı, dəniz dibindəki təbii ehtiyatların kəşfi və beynəlxalq ticarətin artması dəniz hüququnun daha sistemli şəkildə kodifikasiyasını zəruri etmişdir.

Bu istiqamətdə mühüm mərhələ 1958-ci ildə qəbul edilmiş Cenevrə Dəniz Hüququ Konvensiyaları olmuşdur. Həmin konvensiyalar ərazi suları, açıq dəniz, kontinental şelf və balıqçılıq zonaları ilə bağlı əsas prinsipləri müəyyən etmişdir. Lakin dövlətlərin maraqlarının tam uzlaşdırılmaması daha geniş və universal sənədin qəbulunu zəruri etmişdir.

Nəticədə 1982-ci ildə qəbul edilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dəniz Hüququ Konvensiyası (UNCLOS) beynəlxalq dəniz hüququnun “konstitusiyası” kimi qiymətləndirilir. Bu sənəd ərazi suları (12 mil), bitişik zona, müstəsna iqtisadi zona (200 mil), kontinental şelf, açıq dəniz və “bəşəriyyətin ümumi irsi” anlayışları

nı hüquqi baxımdan təsbit etmişdir. Konvensiya həmçinin dəniz mühitinin qorunması, elmi tədqiqat, gəmiçilik azadlığı və mübahisələrin həlli mexanizmlərini də əhatə edir.

Müasir mərhələdə beynəlxalq dəniz hüququ yeni çağırışlarla – iqlim dəyişikliyi, dəniz səviyyəsinin qalxması, dəniz resurslarının istismarı, enerji təhlükəsizliyi və dənizdə təhlükəsizlik məsələləri ilə üzləşir. Bu isə göstərir ki, beynəlxalq dəniz hüququ dinamik inkişaf edən və qlobal idarəetmə sistemində mühüm rol oynayan hüquq sahəsidir.

Beləliklə, beynəlxalq dəniz hüququ tarixi adət normalarından başlayaraq müasir universal konvensiyalara qədər uzun təkamül yolu keçmiş, dövlətlərin dəniz məkanında fəaliyyətini hüquqi çərçivəyə salaraq beynəlxalq sabitliyin təmin olunmasına xidmət etmişdir.

TƏHLİL

Beynəlxalq dəniz hüququnun formalaşması və təkamülü dövlətlərin iqtisadi, siyasi və strateji maraqlarının dəyişməsi ilə paralel şəkildə inkişaf etmişdir. İlk mərhələdə dənizlər əsasən ticarət və nəqliyyat vasitəsi kimi qəbul olunurdu və hüquqi tənzimləmə daha çox adət normalarına əsaslanırdı. Qədim Aralıq dənizi hövzəsində formalaşan qaydalar, xüsusilə Roma hüququnun təsiri ilə dənizlərin ümumi istifadəsi ideyasını gücləndirmişdir. “Mare liberum” prinsipi sonradan Hüqo Qrotsi tərəfindən sistemləşdirilərək beynəlxalq hüququn nəzəri əsasına çevrilmişdir. Bu yanaşma dənizin heç bir dövlətin mülkiyyəti ola bilməməsi və bütün dövlətlər üçün açıq olması ideyasını müdafiə edirdi [1].

Lakin dövlətlərin təhlükəsizlik və iqtisadi maraqları zamanla dəniz üzərində müəyyən suverenlik iddialarını gücləndirdi. XVIII–XIX əsrlərdə “ərazi suları” anlayışının formalaşması dövlətlərin sahilyanı ərazilərdə nəzarət imkanlarını hüquqi baxımdan əsaslandırdı. Üç mil prinsipi həmin dövrdə texniki imkanlara – xüsusilə top mərmilərinin atış məsafəsinə – uyğun ola-

raq müəyyən edilmişdi. Bu mərhələ beynəlxalq hüquqda balans axtarışının – açıq dəniz azadlığı ilə dövlət suverenliyi arasında kompromisin – ilkin nümunəsi idi.

XX əsrdə sənaye və texnologiyanın sürətli inkişafı, xüsusilə dəniz dibində neft-qaz ehtiyatlarının kəşfi və balıqçılıq sənayesinin genişlənməsi dəniz məkanının daha detallı hüquqi rejimini zəruri etdi. 1958-ci ildə qəbul olunan Cenevrə Konvensiyaları beynəlxalq dəniz hüququnun kodifikasiyası istiqamətində mühüm addım olsa da, vahid və universal mexanizm formalaşdırmaq mümkün olmadı. Dövlətlər arasında müstəsna iqtisadi zona, kontinental şelfin sərhədləri və dəniz dibinin hüquqi statusu ilə bağlı fikir ayrılıqları qalmaqda idi [2].

Bu ziddiyyətlərin aradan qaldırılması məqsədilə qəbul edilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dəniz Hüququ Konvensiyası beynəlxalq dəniz hüququnun sistemli və kompleks çərçivəsini yaratdı. Konvensiya ərazi sularının 12 mil, müstəsna iqtisadi zonanın 200 mil olaraq müəyyən edilməsini təsbit etdi, kontinental şelf hüququnu genişləndirdi və açıq dənizlərin hüquqi rejimini dəqiqləşdirdi. Eyni zamanda “bəşəriyyətin ümumi irsi” prinsipi ilə dəniz dibinin müəyyən hissələrinin bütün insanlığa məxsus olduğu ideyası qəbul edildi. Bu yanaşma beynəlxalq hüquqda kollektiv məsuliyyət və qlobal idarəetmə anlayışının möhkəmlənməsinə xidmət etdi [3].

Müasir mərhələdə beynəlxalq dəniz hüququ yeni reallıqlarla üz-üzədir. İqlim dəyişikliyi nəticəsində dəniz səviyyəsinin qalxması sahilyanı dövlətlərin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsində hüquqi boşluqlar yaradır. Arktika bölgəsində buzlaqların əriməsi yeni nəqliyyat marşrutlarının və enerji ehtiyatlarının istismarını gündəmə gətirir ki, bu da dövlətlər arasında rəqabəti artırır. Eyni zamanda dənizdə təhlükəsizlik, piratçılıq, qanunsuz balıqçılıq və dəniz mühitinin çirklənməsi kimi problemlər beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsini tələb edir.

Aparılan təhlil göstərir ki, beynəlxalq dəniz hüququnun inkişafı doktrinadan kodifikasiyaya, oradan isə müasir qlobal idarəetmə mexanizmlərinə keçid prosesi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu sahə həm dövlət suverenliyini, həm də beynəlxalq ictimaiyyətin ümumi maraqlarını uz-

laşdırmağa çalışır. Onun dinamik xarakteri göstərir ki, beynəlxalq dəniz hüququ sabit norma sistemi olmaqla yanaşı, qlobal siyasi və iqtisadi dəyişikliklərə uyğunlaşan çevik hüquqi mexanizmdir [4].

Cədvəl: Beynəlxalq dəniz hüququnun formalaşması və təkamül mərhələləri

Mərhələ	Zaman çərçivəsi	Əsas xüsusiyyətlər	Hüquqi prinsip və anlayışlar	Tarixi əhəmiyyəti
Qədim və Orta əsrlər mərhələsi	Qədim dövr – XVI əsr	Dəniz ticarəti və adət hüququnun formalaşması	Yazılmamış adət normaları	Dəniz münasibətlərinin ilkin hüquqi əsasları yarandı
Doktrina mərhələsi	XVII əsr	Elmi hüquqi əsaslandırma	“Mare liberum” prinsipi (açıq dəniz azadlığı)	Dənizlərin ümumi istifadəsi ideyası beynəlxalq hüquqa daxil oldu
Suverenlik və ərazi suları mərhələsi	XVIII–XIX əsrlər	Dövlətlərin sahilyanı təhlükəsizlik maraqları	3 mil prinsipi, ərazi suları anlayışı	Dövlət suverenliyi ilə açıq dəniz azadlığı arasında balans formalaşdı
Kodifikasiya mərhələsi	1958-ci il	Dəniz hüququnun sistemləşdirilməsi	Cenevrə Dəniz Hüququ Konvensiyaları	Ərazi suları, açıq dəniz və kontinental şelf anlayışları rəsmiləşdi
Universal konvensiya mərhələsi	1982-ci il	Kompleks və universal hüquqi çərçivə	12 mil ərazi suları, 200 mil MİZ, “bəşəriyyətin ümumi irsi” prinsipi	Müasir beynəlxalq dəniz hüququnun əsas sənədi qəbul edildi
Müasir dinamik mərhələ	XXI əsr	Qlobal çağırışlar və yeni təhlükələr	Dəniz mühitinin qorunması, enerji təhlükəsizliyi, iqlim dəyişikliyi	Hüquqi mexanizmlərin davamlı yenilənməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın güclənməsi

Mənbə: United Nations. (1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)*.

Montego Bay. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

Cədvəldə beynəlxalq dəniz hüququnun inkişafı tarixi ardıcılıqla mərhələlər üzrə sistemləşdirilmişdir. Birinci mərhələ qədim və orta əsrləri əhatə edir və bu dövrdə dəniz münasibətləri əsasən yazılmamış adət normaları ilə tənzimlənirdi. Dəniz ticarətinin geniş yayılması, xüsusilə Aralıq dənizi hövzəsində iqtisadi əlaqələrin intensivləşməsi ilkin hüquqi qaydaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu mərhələdə hüquqi sistem hələ institusional xarakter daşıyırdı, lakin gələcək beynəlxalq normaların bünövrəsi məhz bu dövrdə qoyulmuşdur [5].

İkinci mərhələ doktrina mərhələsi kimi xarakterizə olunur. XVII əsrdə “mare liberum”

prinsipi irəli sürülərək dənizlərin bütün dövlətlər üçün açıq olması ideyası elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Bu yanaşma dənizin heç bir dövlətin mülkiyyəti ola bilməyəcəyini və onun ümumi istifadə məkanı olduğunu qəbul edirdi. Nəticədə beynəlxalq hüquqda dəniz azadlığı prinsipi formalaşdı və uzun müddət əsas norma kimi qəbul olundu [6].

Üçüncü mərhələdə dövlətlərin təhlükəsizlik və suverenlik maraqları güclənmiş, “ərazi suları” anlayışı meydana çıxmışdır. Üç mil prinsipi həmin dövrdə texniki imkanlara uyğun olaraq qəbul edilmiş və sahilyanı dövlətlərin müəyyən məsafədə dəniz üzərində nəzarət hüququnu tanı-

mışdır. Bu mərhələ açıq dəniz azadlığı ilə dövlət suverenliyi arasında balansın formalaşması baxımından əhəmiyyətlidir.

Dördüncü mərhələ XX əsrin ortalarında kodifikasiya prosesini əhatə edir. 1958-ci il Cenevrə Konvensiyaları ilə dəniz hüququnun əsas institutları – ərazi suları, açıq dəniz, kontinental şelf və balıqçılıq zonaları – hüquqi sənədlərlə təsbit edilmişdir. Bu, beynəlxalq dəniz hüququnun sistemli şəkildə normativ çərçivəyə salınması istiqamətində ilk genişmiqyaslı addım olmuşdur [7].

Beşinci mərhələ 1982-ci ildə qəbul edilmiş BMT-nin Dəniz Hüququ Konvensiyası ilə bağlıdır. Bu sənəd 12 mil ərazi suları, 200 mil müstəsna iqtisadi zona və kontinental şelf hüquqlarını müəyyən etmiş, həmçinin “bəşəriyyətin ümumi irsi” prinsipini təsbit etmişdir. Bununla da, beynəlxalq dəniz hüququ vahid və kompleks hüquqi sistem şəklini almışdır.

Sonuncu mərhələ müasir dövrü əhatə edir və burada iqlim dəyişikliyi, dəniz səviyyəsinin qalxması, enerji resurslarının istismarı və dəniz təhlükəsizliyi kimi yeni çağırışlar ön plana çıxır. Bu mərhələ beynəlxalq dəniz hüququnun dinamik və dəyişən qlobal reallıqlara uyğunlaşan hüquq sahəsi olduğunu göstərir. Cədvəl ümumilikdə beynəlxalq dəniz hüququnun adət normalarından başlayaraq müasir universal konvensiyalara qədər keçdiyi təkamül yolunu ardıcıl və sistemli şəkildə əks etdirir [8].

NƏTİCƏ

Beynəlxalq dəniz hüququnun formalaşması və təkamülü göstərir ki, bu hüquq sahəsi tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində dövlətlərin siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik maraqlarına uyğun şəkildə dəyişmiş və təkmilləşmişdir. İlk mərhələdə adət normaları əsasında formalaşan dəniz münasibətləri zamanla elmi doktrina ilə əsaslandırılmış, daha sonra isə dövlət suverenliyi ilə açıq dəniz azadlığı arasında hüquqi balans yaradılmışdır. XX əsrdə kodifikasiya prosesi beynəlxalq dəniz hüququnun sistemli və normativ çərçivəyə salınmasını təmin etmiş, 1982-ci il BMT Dəniz Hüququ Konvensiyası isə bu sahədə universal və kompleks hüquqi mexanizm formalaşdırmışdır.

Müasir mərhələdə beynəlxalq dəniz hüququ qlobal çağırışlara cavab verən dinamik hüquq sahəsi kimi çıxış edir. İqlim dəyişikliyi, dəniz mühitinin qorunması, enerji təhlükəsizliyi və beynəlxalq təhlükəsizlik məsələləri bu sahənin davamlı inkişafını zəruri edir. Deməli, beynəlxalq dəniz hüququ yalnız dövlətlərarası münasibətləri tənzimləyən norma sistemi deyil, həm də qlobal idarəetmənin və beynəlxalq sabitliyin mühüm təminat mexanizmidir. Onun gələcək inkişafı beynəlxalq əməkdaşlığın səviyyəsindən və dövlətlərin ümumi maraqları uzlaşdırmaq qabiliyyətindən birbaşa asılı olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Butt, M. J., Zulfiqar, K., Chang, Y.-C., & Iqtaish, A. M. A. (2022). Maritime dispute settlement law towards sustainable fishery governance: The politics over marine spaces vs. audacity of applicable international law. *Fishes*, 7(2), Article 81. <https://doi.org/10.3390/fishes7020081>
2. Chang, Y. C. (2025). International legal systems in tackling the marine plastic pollution: A doctrinal legal approach to UNCLOS and MARPOL frameworks. *Water*, 17(10), Article 1547. <https://doi.org/10.3390/w17101547>
3. Sun, K. (2025). New frontiers in the law of the sea and policy integration: Symposium insights on evolving ocean governance legal frameworks. *Water*, 17(3), Article 444. <https://doi.org/10.3390/w17030444>
4. Zhang, S. (2024). International legal framework for joint governance of oceans and fisheries under SDG 14: Coherence with UNCLOS and environmental law. *Sustainability*, 16(6), Article 2566. <https://doi.org/10.3390/su16062566>
5. Maruf. (2023). Further development of the Law of the Sea Convention in addressing anthropogenic underwater noise: A critical UNCLOS analysis. *Sustainability*, 15(12), Article 9461. <https://doi.org/10.3390/su15129461>

6. Khaskheli, M. B. (2025). Sustainable maritime governance of digital technologies and the law of the sea. *Sustainability*, 17(21), 9526. <https://doi.org/10.3390/su17219526>

7. Zou, K., & Chang, Y.-C. (2023). Preserving community interests in ocean governance towards sustainability: An editorial note. *Sustainability*, 15(22), 15894. <https://doi.org/10.3390/su152215894>

8. Cho, C.-C., & Kao, R.-H. (2022). A study on developing marine space planning as a transboundary marine governance mechanism — The case of illegal sand mining. *Sustainability*, 14(9), 5006. <https://doi.org/10.3390/su14095006>

Салахова Амина Эльнур гызы,
магистрант II курса по специализации «Международное право» кафедры международного
общего права юридического факультета Бакинского государственного университета

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО МОРСКОГО ПРАВА И ЭТАПЫ ЭВОЛЮЦИИ

РЕЗЮМЕ

Международное морское право представляет собой важную отрасль права, регулирующую использование морских пространств, распределение ресурсов и обеспечение безопасности между государствами. В древние времена моря рассматривались как пространства свободного пользования, что способствовало развитию торговли. Впоследствии, с учетом интересов безопасности и экономических интересов прибрежных государств, сформировались понятия территориальных вод и ограниченного суверенитета. В XX веке в условиях технологического прогресса и возросшего интереса к морским ресурсам международное морское право было кодифицировано, а такие категории, как территориальные воды, прилежащая зона, исключительная экономическая зона и континентальный шельф, получили более четкое правовое определение. На современном этапе данная отрасль охватывает не только вопросы суверенитета, но и защиту окружающей среды, обеспечение безопасности и принципы устойчивого развития.

Salahova Amina Elnur,
Second-year master's student, "International Law" specialty,
Department of International General Law, Faculty of Law, Baku State University

THE FORMATION OF INTERNATIONAL LAW OF THE SEA AND STAGES OF EVOLUTION

SUMMARY

International maritime law is an important branch of law that regulates the use of maritime spaces, the distribution of resources, and security among states. In ancient times, the seas were regarded as areas open to free use, which facilitated the development of trade. Subsequently, taking into account the security and economic interests of coastal states, the concepts of territorial waters and limited sovereignty emerged. In the 20th century, due to technological progress and the growing interest in marine resources, maritime law was codified, and such notions as territorial waters, contiguous zone, exclusive economic zone, and continental shelf were clarified. At the present stage, this field encompasses not only issues of sovereignty but also the protection of the environment, security, and the principles of sustainable development. This convention systematized concepts such as territorial waters, contiguous zone, exclusive economic zone, continental shelf and high seas regime, clarifying the rights and obligations of states. At the modern stage, international maritime law is developing on the basis of the principles of sustainable use of marine resources, environmental safety and international cooperation.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 28.01.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 14.02.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 19.02.2026